

New Findings from GKC¹ (BMAC) in South of Khorasan Based on Evidence of Sartakhteh Baraz Site of Qaen

Bahram Anani¹ ; Mostanser Gholinezhad²

Type of Article: **Research**

Pp: 95-114

Received: 2022/02/06; Revised: 2022/05/06; Accepted: 2022/06/01

 <https://dx.doi.org/10.22034/PJAS.8.28.95>

Abstract

In recent years Archaeologist have taken a special attention at south of Khorasan, especially the Qaen region. Recent archaeological surveys have provided valuable findings for researchers. Specific geographical location and the connection as a natural corridor among central Asia, North of Khorasan, southeast of Iran, and central plateau of Iran, which was made by central desert, can be a great cause in different periods, especially in the early second millennium B.C. The expansion of “GKC” (BMAC) in the Eastern half of Iran is one of the most important developments of the second millennium B.C. New findings show that this culture has spread to parts of South of Khorasan, for example, findings of the Rازه, Gavand and Bekanda previously studied. Sartakhteh Baraz site in Qaen is one of the significant sites in Southern Khorasan in which many evidences of the BMAC have been observed, which is less studied and, in this research, we attempt to introduce this site and identify the expansion of GKC. This site located in a mountainous region in Qaen area in North of Southern Khorasan. This site is much destroyed because it is located near a rural area. The main sources of this research have been chosen from the library sources and survey of Sartakhteh Baraz of Qaen area in 2016. The research method is descriptive-analytical. Then these findings were analyzed and interpreted in theoretical studies. This paper intends to introduce and describing BMAC at the South of Khorasan of Iran Based on evidence of Sartakhteh Baraz site of Qaen; furthermore, its results can demonstrate different aspects of this culture. It seems this culture has expanded in South of Khorasan in the first half of the second millennium B.C.

Keywords: South of Khorasan, Qaen, GKC (BMAC), Sartakhteh Baraz Site.

1. Assistant Professor, Department of Archaeology, Faculty of Conservation and Restoration, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran (Corresponding Author).

Email: b.anani@aui.ac.ir

2. PhD Candidate, Archaeology, University of Paris 1 Pantheon-Sorbonne, ArScAn, UMR 7041, Paris, France.

Citations: Anani, B. & Gholinezhad, M., (2024). “New Findings from GKC (BMAC) in South of Khorasan Based on Evidence of Sartakhteh Baraz Site of Qaen”. *Parseh J Archaeol Stud.*, 8(28): 95-114. <https://dx.doi.org/10.22034/PJAS.8.28.95>

Home page of this Article: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-695-en.html>

Motaleat-e Bastanshenasi-e Parsch

Parseh Journal of Archaeological Studies (PJAS)

Journal of Archeology Department of Archeology Research Institute, Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICT), Tehran, Iran

Publisher: Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICT).

Copyright©2022, The Authors. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons.

© The Author(s)

Introduction

South Khorasan is located in the east of Iran from a geographical point of view. This region has received less attention in terms of archaeological studies than other regions of the Iranian Plateau. Although these studies have greatly increased in the last decade and have attracted some attention, they are still far from reaching favorable point. South Khorasan, or the current South Khorasan province, geologically has two deserts and mountainous parts. Qaen region, which includes more the mountainous part of the region, is considered one of the cold and rainy regions of the province, so that the average annual rainfall in the city is 180 mm. The pattern of placement of Qaen region is in the form of sometimes continuous mountain ranges in the direction of northwest to Southeast, where Baraz, Shaskouh, Ahangaran and Qaen mountains are among the main mountain ranges in the region. Qaen, together with Sarayan and Ferdows covers the northern half of the province, and archaeologically, it is one of the richest areas of Southern Khorasan. Many important settlements of South Khorasan in different periods are scattered in this areas. Strategically, this region forms a link between North Khorasan and Central Asia with the central Plateau and even the southeast. This factor has made the basic and important issues of archaeology in different periods to be tied with archaeology studies in South Khorasan. The studies of BMAC culture in this area are important in the sense that specializes studies and surveys have not been done for this area, and most of the studies include surveys with the purpose of identification. The purpose of the current research is to identify and introduce new evidences is of BMAC culture and explain the spread of this culture in parts of South Khorasan. This research, by using the descriptive-analytical method as well as using field research based on the findings obtained from the archaeological surveys of the central part of Qaen city, tried to analyze and introduce the new evidences obtained from the BMAC culture in the South of Khorasan.

Research questions and Hypotheses: The most important question raised in this research is how to analyze the spread of Great Khorasan culture in South Khorasan? It seems that by identifying new evidences in South Khorasan region, it is possible to discuss this culture more precisely in this region in such a way that it is very likely that the Great Khorasan culture spread in this region in its final stages.

Discussion

The Great Khorasan culture refers to a collection of settlement sites of the late Bronze Age (simultaneous with the V and VI Bronze age) that was formed in a cultured range beyond political borders. This area includes parts of Southern Turkmenistan, Northern Afghanistan, Northeastern Iran, southwestern Tajikistan and Southern Uzbekistan. Among the prominent features of this culture are the presence of distinctive types of pottery, the abundant use of bronze metal and precious metals such as gold and silver, the presence of a variety of prestigious and everyday goods that are made of imported

and local stones, including: turquoise, agate, chlorite and marble. In addition to that, collections of unique and possibly ritual objects such as scepters of power, miniature columns, stone weights, mixed stone figurines of seated women in woolen clothes, marble vessels and collections of silver and gold vessels with special reliefs, all it shows specialized industry and exchange economy in this culture (Vahdati, 2015:42-43).

In general, the beginning of archaeological activities in the area of GKC (BMAC) in the central east of Iran in recent years, has led to the identification of new settlements and cemeteries of this culture. The new archaeological data and documents obtained from the settlements in the northeast and east of Iran (Khorasan) show the new areas of expansion and influence of GKC. The site of Sartakhteh Baraz of Qaen is one of the most important sites in South Khorasan, where the evidences of GKC has been observed. Sartakhteh Baraz site was first identified during archaeological investigation by Gholinezhad (Gholinezhad, 2016). This area includes large mound with an area of approximately 120×300 meters, which, due to agricultural activities, cultural data are removed from the original context and placed on the slopes and lands prepared for agriculture (fig 2). Therefore, the distribution of cultural materials can be seen on a large scale. The surveys conducted show that the data and evidence obtained include pottery (fig 4), dagger (fig 5), and a wand head (fig 6) vessel of kohl with a rod (fig 7). The pottery data in the area includes samples that belong to the third to second millennium BC according to the forms and types of pottery (Anani 1400: 113). Among these, there are 6 pieces related to the BMAC culture except for the two pieces that have pea paste and cover, the other pieces have orange paste and cover (Table 1). Some of these pottery are very similar to examples of the final stages of the BMAC culture such as Būstān and Molali in the first half of the second millennium BC (Ionesov, 2002). Based on this, it can be concluded that the layers of the BMAC culture in this area belong to the final stage of this culture. In addition to these, bronze tools and artifacts have been found in abundance in the graves related to the BMAC culture with we witness in the prominent sites of this culture such as Gonur Depe (Sarianidi, 2007:90-93).

Conclusion

In recent years the expansion of archaeological activities and surveys in South Khorasan has increased the identification of settlements and sites of different periods. However we are still far from the desired point and it is necessary that many areas of South Khorasan be investigated systematically and of course specialized. During the surveys, 4 sites belonging to the Great Khorasan culture have been identified in the South of Khorasan. However, if we consider Gonabad as part of this region regardless of the current political boundaries, the number of sites will increase. The new findings obtained from the Sartakhteh Baraz site in the Qaen region show the importance of this region in the late Bronze Age. As mentioned in this research, these findings belong to a new culture that appears in this region. The Great Khorasan culture has spread over

a wide area from Central Asia to the Iranian plateau. In the meantime, South Khorasan has acted as a communication route and passage. In such a way that it connects the north-east and south of Turkmenistan to the south-east and the center of the Iranian plateau. Accordingly, it is obvious that we are facing the remains of this culture in this region. But the important question raised here is why most of the areas obtained in this region are cemeteries? Although the answer to this question is not the goal of the present study, before answering this question, it should be noted that all these sites have been archaeologically investigated and none of them have been stratified. The sites that have been explored have only been speculated and demarcated. However during these speculations, it has been almost determined that some of these areas are cemeteries. In the meantime, considering the difference that Sartakhte Baraz site has with other contemporaneous sites and has evidence from earlier periods, it creates the possibility that we may be facing a settlement here. Accordingly, in order to reach a reasonable answer, it is necessary to carry out a stratigraphy excavation in this area in order to be able to answer this question and of course many questions related to this culture in South Khorasan. Another important point that was mentioned and raised as a hypothesis is that the settlements in South Khorasan probably belong to the final stages (first half of the second millennium BC) of the GKC. of course, this assumption also needs more studies in the entire eastern region of Iran. It is hoped that more ambiguities can be answered in the future.

Acknowledgments

Here it is necessary to thank the Iranian Center for Archaeological Research (ICAR), the Cultural Heritage, Handicrafts, and Tourism of South Khorasan and Mr.Barabadi, Mr.Farjami and Ms.Zafaranlu for providing theresearch platform and also to Hamed Tahmasbizaveh for studying and providing constructive suggestions.

Observation Contribution

This article was a collaborative effort between the two Authors, reflecting equal participation and input from both. The findings from survey were initially provided by the second author, who led the fieldwork. The first author then prepared the supporting visuals, such as images and tables, and through iterative consultation and re-writing with the second author, the manuscript was finalized for publication.

Conflict of Interest

In commitment to publication ethics, there are no conflicts of interest to declare for this research.

یافته‌هایی جدید از فرهنگ خراسان بزرگ (بلخی- مروی) در جنوب خراسان براساس شواهدی از محوطه سرتخته باراز قاینات

بهرام عنانی^I؛ مستنصر قلی نژاد^{II}

نوع مقاله: پژوهشی
صص: ۹۵ - ۱۱۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۱۷؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۲/۱۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۱۱

شناسه دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.22034/PJAS.8.28.95>

چکیده

جنوب خراسان و بالأخص منطقه قاینات، در سال‌های اخیر مورد توجه ویژه باستان‌شناسان قرار گرفته است. بررسی‌هایی که در دهه اخیر انجام گرفته، اطلاعات ارزشمندی را از این منطقه در اختیار جامعه باستان‌شناسی قرار داده است. جایگاه ویژه جغرافیایی و ارتباطی این منطقه به عنوان یک گذرگاه طبیعی میان آسیای مرکزی و شمال خراسان با جنوب شرق و فلات مرکزی ایران، موجب اهمیت ویژه آن در دوره‌های مختلف، بالأخص اوایل هزاره دوم پیش از میلاد گشته است. از مهم‌ترین تحولات هزاره دوم پیش از میلاد گسترش فرهنگی وارداتی به نام «فرهنگ خراسان بزرگ» (بلخی- مروی) در نیمه شرقی ایران است. یافته‌های اخیر نشان می‌دهند که این فرهنگ بخش‌هایی از جنوب خراسان را دربر گرفته است. داده‌های به دست آمده در محوطه‌های رزه در میان، گوند فردوس و بکندهای طبس شاهد این مدعا است که قبلاً به آن‌ها پرداخته شده است. محوطه سرتخته باراز یکی از استقرارهایی است که در کنار محوطه‌های نام‌برده دارای شواهدی از فرهنگ خراسان بزرگ در خراسان جنوبی است که کمتر مورد توجه قرار گرفته و در این پژوهش سعی بر آن است تا به معرفی این محوطه و گسترش فرهنگ خراسان بزرگ در منطقه جنوب خراسان پرداخته شود. این محوطه در منطقه قاینات در شمال خراسان جنوبی و در ناحیه‌ای کوهستانی واقع شده و به دلیل نزدیکی به مناطق روستایی، مورد آسیب فراوانی قرار گرفته است. این پژوهش در دو بخش میدانی و کتابخانه‌ای، با روش توصیفی-تحلیلی انجام گرفته است. داده‌های اصلی پژوهش، طی بررسی منطقه قاینات در ۱۳۹۵ ه.ش. به دست آمده است. در مرحله بعدی این داده‌ها طی مطالعات کتابخانه‌ای مورد تحلیل و تفسیر قرار گرفته‌اند. هدف از این نوشتار، تبیین گسترش فرهنگ خراسان بزرگ در جنوب خراسان با توجه به شواهد به دست آمده از این فرهنگ در محوطه سرتخته باراز است. به نظر می‌رسد که فرهنگ مذکور در نیمه اول هزاره دوم پیش از میلاد در جنوب خراسان گسترش داشته است.

کلیدواژگان: جنوب خراسان، قاینات، فرهنگ خراسان بزرگ (بلخی- مروی)، محوطه سرتخته باراز.

I. استادیار گروه باستان‌شناسی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول).

Email: b.anani@au.ac.ir

II. دانشجوی دکتری باستان‌شناسی، گروه باستان‌شناسی، دانشکده باستان‌شناسی و علوم دوران باستان، دانشگاه پاریس ۱ سوربن پانتئون، پاریس، فرانسه.

ارجاع به مقاله: عنانی، بهرام؛ و قلی نژاد، مستنصر، (۱۴۰۳). «یافته‌هایی جدید از فرهنگ خراسان بزرگ (بلخی- مروی) در جنوب خراسان براساس شواهدی از محوطه سرتخته باراز قاینات». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۸ (۲۸): ۹۵-۱۱۴. <https://dx.doi.org/10.22034/PJAS.8.28.95>

صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-695-fa.html>

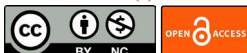

فصلنامه علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریه پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه
میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

© حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است
و نویسنده تحت مجوز Creative Commons
Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقاله
چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط
بر این که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه
مقاله در این مجله اشاره شود.

The Author(s)

مقدمه

جنوب خراسان از نقطه نظر جغرافیایی در شرق ایران جای دارد. این منطقه به لحاظ مطالعات باستان‌شناختی نسبت به دیگر مناطق فلات ایران کمتر مورد توجه قرار گرفته است؛ هرچند این مطالعات در دهه اخیر به شدت افزایش یافته و تا حدودی نگاه‌ها را به خود جلب کرده، اما هنوز تا رسیدن به یک نقطه مطلوب فاصله دارد. جنوب خراسان یا همان استان خراسان جنوبی فعلی، به لحاظ زمین‌شناختی دارای دو بخش کویری و کوهستانی است. منطقه قاینات که بخش عمده کوهستانی منطقه را دربر می‌گیرد، جزء نواحی سردسیر و پربارش استان نیز محسوب می‌گردد؛ به گونه‌ای که میانگین بارش سالانه در این شهرستان ۱۸۰ میلی‌متر و متوسط دمای آن ۱۵ تا ۲۲ درجه سانتی‌گراد است. الگوی قرارگیری ارتفاعات منطقه قاین به صورت رشته‌کوه‌های بعضاً پیوسته در راستای شمال غرب به جنوب شرق است که کوه‌های باراز، شاسکوه، آهنگران و قاین، از جمله اصلی‌ترین این رشته‌کوه‌ها در منطقه است. این ارتفاعات عامل و خط تقسیم آب‌های جاری دائمی و فصلی در منطقه است که رشته‌کوه باراز-سرایان و ارتفاعات پراکنده جنوب قاین و شرق سده، مرز دو حوضه آبریز را تشکیل می‌دهند.^۱ قاینات به همراه سرایان و فردوس نیمه شمالی استان را دربرمی‌گیرد و به لحاظ باستان‌شناختی جزء مناطق غنی و پربار جنوب خراسان است. بسیاری از استقرارهای مهم جنوب خراسان در دوره‌های مختلف در این نواحی پراکنده شده‌اند. به لحاظ راهبردی نیز این منطقه حلقه ارتباطی میان شمال خراسان و آسیای مرکزی با فلات مرکزی و حتی جنوب شرق را تشکیل می‌دهد. همین عامل جغرافیایی-ارتباطی، باعث شده تا مسائل اساسی و مهم باستان‌شناسی در دوره‌های مختلف، با انجام مطالعات باستان‌شناسی در جنوب خراسان گره بخورد. مطالعات فرهنگ خراسان بزرگ در این حوزه بدین لحاظ اهمیت دارد که خاص این منطقه مطالعات و بررسی‌های تخصصی صورت‌نگرفته، و عمده مطالعات شامل بررسی‌هایی با هدف شناسایی است. مطالعات اخیر در جنوب خراسان منجر به شناسایی تعدادی محوطه مرتبط با فرهنگ خراسان بزرگ گردید. طی بررسی صورت‌گرفته در سال ۱۳۹۵ ه.ش. در بخش مرکزی شهرستان قاینات محوطه سرتخته باراز شناسایی شد (قلی‌نژاد، ۱۳۹۵). این محوطه از منظر موقعیتی، در دره‌ای میان کوهی واقع است. منطقه‌ای کوهستانی با رشته‌کوه‌های به هم پیوسته که مرزی طبیعی مابین خراسان مرکزی با جنوبی را ایجاد می‌کند. محوطه‌های مرتبط با فرهنگ بلخی-مرروی در جنوب خراسان نیز در کنار مسیرهای ارتباطی منشعب از همین رشته‌کوه‌ها قرار گرفته‌اند (طهماسبی‌زاوه، ۱۳۹۸: ۱۹۸). قاین با توجه به قرارگیری در شمال این رشته‌کوه‌ها ارتباط آسان‌تری با شهرهای جنوبی خراسان رضوی دارد و از این رو بیشتر از سایر مناطق خراسان جنوبی، تحت تأثیر فرهنگ خراسان بزرگ قرار دارد که وجود محوطه سرتخته باراز گواهی بر این مدعاست (عنانی و ایروانی‌قدیم، ۱۴۰۰: ۲۰۶). این مرز طبیعی از منظر راهبردی اهمیت فوق‌العاده‌ای دارد و تبیین نقش آن در تحلیل استقرارهای دوران مختلف به مطالعات باستان‌شناسی کمک می‌کند؛ به طوری که در بخش‌های جنوبی خراسان تاکنون تعداد ۴ محوطه مرتبط با فرهنگ خراسان بزرگ شناسایی شده که محوطه سرتخته باراز در شمالی‌ترین نقطه این منطقه قرار دارد.

پرسش و فرضیات پژوهش: مهم‌ترین پرسشی که در این پژوهش مطرح است، این است که گسترش فرهنگ خراسان بزرگ در جنوب خراسان چگونه قابل تحلیل است؟ به نظر می‌رسد با شناسایی شواهد جدیدی در منطقه جنوب خراسان به طور دقیق‌تر می‌توان در ارتباط با این فرهنگ در این منطقه بحث نمود. به گونه‌ای که به احتمال فراوان فرهنگ خراسان بزرگ در مراحل انتهایی خود در این منطقه گسترش داشته است.

روش پژوهش: این پژوهش با به‌کارگیری روش توصیفی-تحلیلی و نیز استفاده از پژوهش‌های میدانی براساس یافته‌های به دست آمده از بررسی باستان‌شناختی بخش مرکزی شهرستان قاین

سعی نموده تا شواهد جدید به دست آمده از فرهنگ خراسان بزرگ در جنوب خراسان را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و معرفی نماید.

پیشینه فعالیت‌های پژوهشی مرتبط با فرهنگ خراسان بزرگ در جنوب خراسان

همان‌گونه که ذکر شد، جنوب خراسان و بالأخص منطقه قاینات نسبت به دیگر مناطق ایران از مطالعات کمتری برخوردار است، با این حال همین مطالعات اندک زوایای مختلفی را از دوره‌های مختلف، بالأخص هزاره‌های سوم و دوم پیش از میلاد، مرتبط با فرهنگ خراسان بزرگ روشن کرده است. مطالعات جامع صورت گرفته در قاینات شامل بررسی‌های باستان‌شناختی است که در دهه اخیر طی سه فصل انجام گرفته است (قلی‌نژاد، ۱۳۹۴؛ ۱۳۹۵؛ عنانی، ۱۳۹۵). به لحاظ پژوهش‌های مرتبط با فرهنگ خراسان بزرگ در کل منطقه جنوب خراسان، می‌توان به پژوهش و گمانه‌زنی بهرام عنانی در محوطه بکندهای طبس اشاره نمود (عنانی و ایروانی‌قدیم، ۱۴۰۰). علاوه بر این مطالعات «محمد فرجامی» در ارتباط با گوند باغستان (فرجامی، ۱۳۹۴)، «سروش» و «یوسفی» در ارتباط با محوطه رزه در میان (سروش و یوسفی، ۱۳۹۳: ۲۷۳-۲۷۱) و رساله «حامد طهماسبی زاوه» با عنوان «منشأیابی فرهنگ بلخی- مروی» (طهماسبی زاوه، ۱۳۹۸) نیز حائز اهمیت هستند. از سایر کارهایی که در ارتباط با فرهنگ خراسان بزرگ در شرق ایران انجام شده نیز می‌توان به پژوهش «بیشونه» و «وحدتی» (Biscione & Vahdati, 2020) و مطالعات «محسن دانا» (دانا، ۱۳۹۹) پرداخت. این نکته قابل ذکر است که این مطالعات در ارتباط با جنوب خراسان بیشتر بر روی همان محوطه‌هایی است که قبلاً شناسایی شده و به آن پرداخته شده است.

فرهنگ خراسان بزرگ^۳

«فرهنگ خراسان بزرگ» به مجموعه‌ای از محوطه‌های استقرار اواخر عصر مفرغ (هم‌زمان با عصر مفرغ V و VI) اطلاق می‌شود که در یک گستره فرهنگی فراتر از مرزهای سیاسی شکل گرفته است. این گستره شامل بخش‌هایی از جنوب ترکمنستان، شمال افغانستان، شمال شرق ایران، جنوب غرب تاجیکستان و جنوب ازبکستان است. از ویژگی‌های بارز این فرهنگ، وجود گونه‌های شاخص سفالی، استفاده فراوان از فلز مفرغ و فلزات گران بها هم چون طلا و نقره، وجود انواع کالاهای شأن‌زا و روزمره است که از سنگ‌های وارداتی و بومی شامل: فیروزه، عقیق، کلریت و مرمر ساخته شده‌اند. علاوه بر آن، مجموعه‌ای از اشیاء منحصربه‌فرد و احتمالاً آئینی از جمله: عصای قدرت (دبوس)، ستون‌های مینیاتوری، سنگ‌وزنه‌ها، پیکرک‌های سنگی ترکیبی از زنان نشسته با لباس پشمی (کوناکس)، ظروف مرمری و مجموعه‌ای ظرف نقره‌ای و طلایی با نقوش برجسته ویژه، همگی نشان‌دهنده صنعتگری تخصصی و اقتصاد مبادلاتی در این فرهنگ است (وحدتی، ۱۳۹۴: ۴۳-۴۲).

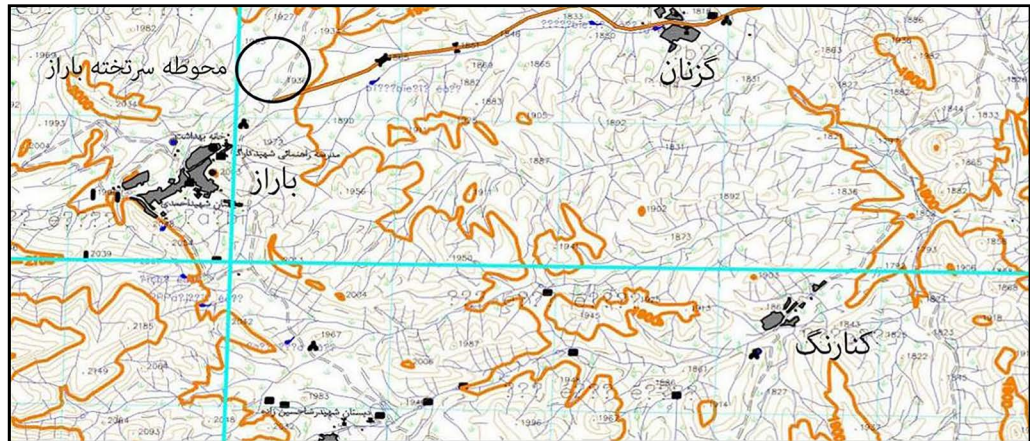
آثار عصر مفرغ برای اولین بار از محوطه داشلی افغانستان به دست آمد و به دنبال آن «ساریانیدی» برای نخستین بار اصطلاح «مجموعه باستان‌شناسی بلخی- مروی»^۴ را در سال ۱۹۷۰م. پیشنهاد داد (Sarianidi, 1977: 138-141) و باستان‌شناسان بسیاری از جمله «هیبرت» نیز، به دلیل شناسایی این‌گونه آثار از واحه مرو در جنوب ترکمنستان، از آن استفاده نمودند (Hiebert & Lamberg-Karlovsky, 1992: 2). «فرانکفورت» و «لمبرگ کارلوفسکی»، که گسترش فرهنگ یادشده را در راستای رودخانه جیحون (آمودریا) می‌پنداشتند، نام «تمدن جیحون» را پیشنهاد دادند (Lamberg-Karlovsky, 2013: 23; Francfort, 2007: 102); هرچند «سالواتوری» نام «تمدن جیحون» را به علت این‌که از لحاظ جغرافیایی محدود به حوضه آبریز رودخانه آمودریا است، مورد انتقاد قرار می‌دهد (Salvatori, 2016: 452). در سال‌های اخیر، وحدتی و بیشونه عنوان «تمدن خراسان بزرگ» را برای این فرهنگ پیشنهاد داده‌اند (وحدتی و بیشونه، ۱۳۹۴: ۴۷; Vahdati et

180: 2019). به دنبال آن اغلب پژوهشگران ایرانی نیز این عنوان را پذیرفته و در مطالعات خود از این اصطلاح به جای فرهنگ بلخی-مرروی استفاده می‌نمایند؛ به‌طورکلی شواهد و مدارک به‌دست آمده از این فرهنگ در نیمه شرقی ایران (خراسان) شامل محوطه چلو جاجرم (Biscione, 2011: 238) و تپه عشق بجنورد (Vahdati, 2014: 19-27) در استان خراسان شمالی، شهرک فیروزه نیشابور (باصفا و رحمتی، ۱۳۹۱: ۶۲۳-۶۱۳)، تپه دامغانی (وحدتی و فرانکفورت، ۱۳۸۹: ۳۶-۱۷) و تپه فریزی سبزوار (صبوری و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۱۱-۹۱)، یاریم تپه درگز (شیخ، ۱۳۹۳)، چوپان بردسکن (حیدری و بابازاده، ۱۳۹۵)، رزو در کاخک گناباد (عنانی، ۱۴۰۰: ۱۵۶) و البته تعدادی محوطه از حوضه رودخانه کشف رود مشهد (حبیبی و حصاری، ۱۳۹۹) در خراسان رضوی، محوطه رزه درمیان (سروش و یوسفی، ۱۳۹۳: ۲۷۳-۲۷۱)، گوند باغستان فردوس (فرجامی، ۱۳۹۴) و محوطه بکندهای طبس (عنانی و ایروانی قدیم، ۱۴۰۰) در خراسان جنوبی است.

گاهنگاری مرتبط با این فرهنگ در گستره جغرافیایی آن همیشه مورد مناقشه بوده است. پژوهشگران روسی در ابتدا تاریخ ۱۹۰۰ تا ۱۵۰۰ پ.م. را برای آن در نظر گرفتند (Sarianidi, 1990: 5)، که ساریانیدی دوبار آن را اصلاح کرد؛ وی ابتدا تاریخ ۲۲۵۰ تا ۲۳۰۰ پ.م. را برای شروع این فرهنگ پیشنهاد کرد (Sarianidi, 2008: 65)، اما دو سال بعد با توجه به کاوش‌های گورستان سلطنتی گنورتپه تاریخ ۲۴۰۰ پ.م. را ارائه نمود (Sarianidi & Dubova, 2010: 5). فرانکفورت تاریخ ۲۳۰۰/۲۵۰۰ پ.م. را برای شروع این فرهنگ پیشنهاد می‌دهد (Francfort, 1994: 272). لمبرگ کارلوفسکی و هیبرت بازه ۲۲۰۰ پ.م. (Lamberg-Karlovsky, 2013: 22; Hiebert, 1994: 80) و کوهل و همکاران، تاریخ ۲۳۰۰ پ.م. را برای شروع این فرهنگ قائل اند (Kohl et al., 2011: 238). اخیراً نیز طهماسبی زاوه رساله دکتری خود را به گسترش این فرهنگ در نیمه شرقی ایران اختصاص داده و در آن تاریخ ۲۴۰۰ پ.م. را برای شروع این فرهنگ در واحه مرو (به‌ویژه در گنورتپه)، و ۲۳۰۰ پ.م. را برای شروع آن در بلخ جنوبی، شمال کوپت داغ و به احتمال در شمال شرق ایران (شمال خراسان) پیشنهاد داده است (طهماسبی زاوه، ۱۳۹۸: ۵۶).

محوطه سرتخته باراز

این محوطه شامل تپه‌ای بزرگ به وسعت تقریبی ۱۲۰×۳۰۰ متر است که بر اثر تسطیح زمین‌های کشاورزی در چند سطح برای کارکردهای کشاورزی تغییر کاربری داده است. با توجه به وضعیت مناسب آب‌وهوایی منطقه، منابع آبی از رودخانه، قنات و آب‌های سطحی تأمین می‌شود. این محوطه از نظر موقعیتی در نزدیکی روستای باراز قاین (نقشه ۱) و از نظر مکان‌گزینی بر روی یک تپه و دامنه‌های شمالی آن قرار گرفته است (تصویر ۱). اختلاف ارتفاع بالاترین و پایین‌ترین نقطه تپه بیش از ۳۰ متر است، که البته به نظر نمی‌رسد تماماً شامل نهشته‌های فرهنگی باشد. بر اثر تسطیح تپه جهت کشاورزی داده‌های فرهنگی از بافت اصلی و درون لایه‌های فرهنگی خارج شده و در شیب‌ها و زمین‌های آماده‌شده جهت کشاورزی قرار می‌گیرد (تصویر ۲)؛ لذا پراکنش مواد فرهنگی به میزان قابل توجه در سطح وسیعی دیده می‌شود. در بخش‌های جنوبی این محوطه و در زمین‌های زراعی شمال جاده خاکی داخل محوطه، بقایای دیواری سنگی و لایه‌های فرهنگی به خوبی در برش ایجاد شده، قابل مشاهده است (تصویر ۳). در این برش نشانه‌های سوختگی و انباشت مواد دورریز به همراه مواد فرهنگی باستانی کاملاً مشهود است. تاکنون متأسفانه هیچ‌گونه فعالیت باستان‌شناسی بر روی این محوطه صورت نگرفته و در فهرست آثار فرهنگی به ثبت نرسیده است. مهم‌ترین آسیب‌ها را عوامل انسانی، از جمله تسطیح زمین‌ها توسط کشاورزان و ماشین‌های کشاورزی به محوطه وارد ساخته است و این خطر هم‌چنان با توجه به اهمیت فوق‌العاده محوطه مهم‌ترین عامل آسیب‌رسان به شمار می‌رود.

نقشه ۱: کروکی و موقعیت محوطه سرتخته باراز (قلی‌نژاد، ۱۳۹۵).
Map 1: The location of Sartakhteh Baraz site (Gholinezhad, 2016).

تصویر ۱: موقعیت و وضعیت محوطه سرتخته باراز در عکس ماهواره‌ای (www.Googleearth.com).
Fig. 1: The location and condition of Sartakhteh Baraz site in the satellite photo (www.Googleearth.com).

تصویر ۲: محوطه سرتخته باراز، دید از غرب (قلی‌نژاد، ۱۳۹۵).
Fig. 2: Sartakhteh Baraz site - view from the West (Gholinezhad, 2016)

به‌طورکلی یافته‌ها و شواهد فرهنگی متعلق به فرهنگ خراسان بزرگ که از این محوطه به دست آمده‌اند، در دو گروه قابل تقسیم است.

الف) یافته‌های سفالی: داده‌های سفالی در سطح محوطه شامل نمونه‌هایی است که با توجه به فرم‌ها و گونه‌های سفالی، متعلق به هزاره سوم تا دوم پیش از میلاد، هستند (عنانی، ۱۴۰۰: ۱۱۳)؛ یعنی این سفال‌ها از مفرغ قدیم تا فرهنگ خراسان بزرگ متنوع هستند. گونه‌های مرتبط

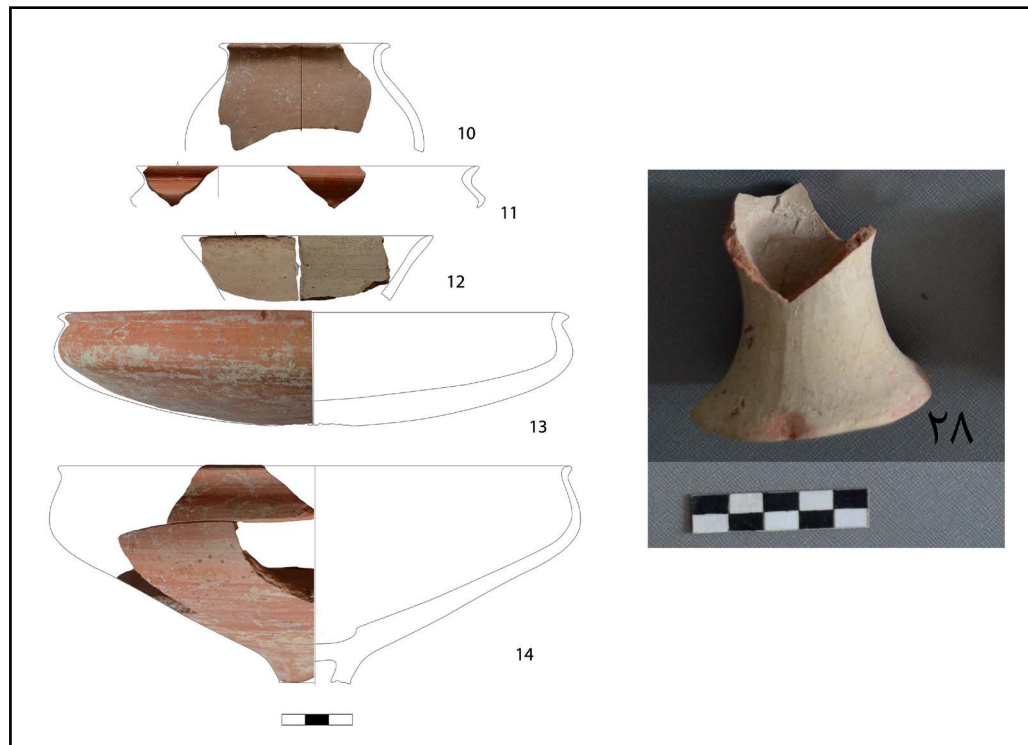

تصویر ۳: شواهد دیوار سنگ چین و بقایای فرهنگی در برش تپه سرتخته باراز (قلی نژاد، ۱۳۹۵).

Fig. 3: Evidence of stone wall and cultural remains in section of Sartakhteh Baraz (Gholinezhad, 2016).

با فرهنگ خراسان بزرگ ۶ قطعه بوده که به جز دو قطعه که خمیره و پوشش نخودی دارند، سایر گونه‌ها دارای خمیره و پوشش نارنجی هستند (تصویر ۴ و جدول ۱). سفال شماره ۱۰ از نمونه‌های مشابه مرحله بوسستان خراسان بزرگ (Ionesov, 2002: 126, fig. 46, No.6 & 8) و سفال شماره ۱۱ نیز مشابه نمونه‌های مرحله ملاعلی (Ibid: 121, fig. 41) است که این مراحل بیشتر نیمه اول هزاره دوم پیش از میلاد، و مربوط به مراحل پایانی این فرهنگ است.^۷ هم‌چنین سفال‌های شماره ۱۲، ۱۳، ۲۸ (Hibert, 1994) و ۱۴ (Roosi-osmida, 2002: 136) نیز مشابه نمونه‌های متعلق به فرهنگ خراسان بزرگ هستند. به نظر می‌رسد این گونه‌ها نیز بیشتر متعلق به نیمه اول هزاره دوم پیش از میلاد، (حدود ۱۷۰۰ پ.م.) باشند.

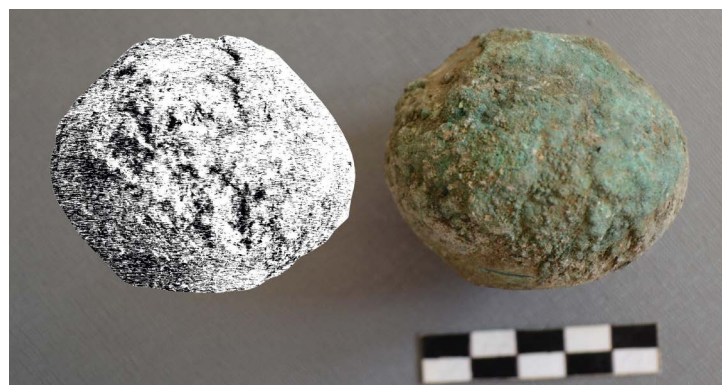
ب) یافته‌های فلزی: در طی بررسی‌های سطحی این محوطه چندین داده فرهنگی ارزشمند شامل یک خنجر (تصویر ۵)، یک سرگرز؟ (تصویر ۶) و نیز سرمه‌دان به همراه میله سرمه (تصویر ۷) در دو نقطه شمالی و جنوبی این محوطه شناسایی شد. میله برنزی به دست آمده بسیار مشابه نمونه‌های به دست آمده از گنور است (Sarianidi, 2007: 90, fig. 109). سرمه‌دان نیز بسیار مشابه نمونه‌های گنور است (Ibid: 149, fig.22). کما این‌که نمونه مشابه سرمه‌دان به دست آمده نیز همراه با میله در قبور گنور به دست آمده است (Ibid: 93)، (تصویر ۸). خنجر فلزی در کنار راه خاکی ارتباطی میان روستا و زمین‌های شمال شرق روستا بر روی زمین و دیگر اشیاء فلزی به دست آمده از سطح یک زمین کشاورزی، که به تازگی شخم خورده بود و در شمال محوطه قرار داشت، شناسایی شد. با توجه به این‌که در این فرهنگ استفاده از فلز مفرغ زیاد رواج داشت، شاید این داده‌ها نیز متعلق به این فرهنگ باشند. هرچند کشف این اشیاء در خارج از سطح محوطه اصلی و نیز عدم انجام کاوش کار را برای گاهنگاری این اشیاء پیچیده می‌کند؛ چراکه در این محوطه داده‌های سفالی که احتمالاً متعلق به مفرغ قدیم و میانی هستند، نیز یافت شده است.

تصویر ۴: سفال‌های محوطه سرتخته باراز (قلی‌نژاد، ۱۳۹۵).
 Fig. 4: The pottery of Sartakhteh Baraz site (Gholinezhad, 2016).

تصویر ۵: خنجر فلزی یافت شده در کنار راه خاکی ماشین‌رو محوطه سرتخته باراز (قلی‌نژاد، ۱۳۹۵).
 Fig. 5: The metal dagger found in Sartakhteh Baraz site (Gholinezhad, 2016).

تصویر ۶: سرگرز فلزی یافت شده از زمین‌های کشاورزی شمال محوطه باراز (قلی‌نژاد، ۱۳۹۵).
 Fig. 6: The metal wand head found from the agricultural fields of North of Sartakhteh Baraz site (Gholinezhad, 2016).

جدول ۱: مشخصات سفال‌های فرهنگ بلخی-مرویی محوطه سرتخته باراز (عنانی، ۲۰۲۱: ۳۸۵).
 Tab. 1: Specifications of the BMAC pottery of Sartakhteh Baraz (Anani, 2021: 385).

شماره	بخش	رنگ خمیره	نوع پوشش	رنگ خارج	رنگ داخل	تمبر	تزیین	تکنیک ساخت	پخت	کیفیت ساخت	دانه‌بندی	فرم	دوره	مقایسه
10	لبه	نخودی	دوغاب گلی	نخودی	نخودی	کالی	ندارد	چرخ‌ساز	کامل	ظریف	متوسط	تنگ	GKC: Bustan stage (Djarcutan4V)	Ionesov, 2002: 126, fig 46, No.6&8
11	لبه	نارنجی	دوغاب گلی	نارنجی	نارنجی	کالی	داغدار	چرخ‌ساز	کامل	ظریف	ریز	خمیره	GKC: Molali stage (Djarcutan4V)	Ionesov, 2002: 121, fig 41
12	لبه	نخودی	دوغاب گلی	نخودی	نخودی	کالی	ندارد	چرخ‌ساز	کامل	ظریف	ریز	پیاله	GKC	Hibert, 1994: 48, fig. 4.11, Period 1 & 2
13	لبه	نارنجی	دوغاب گلی	نارنجی	نارنجی	کالی	داغدار	چرخ‌ساز	کامل	استاندارد	ریز	ظرف پایه‌دار	GKC	Hibert, 1994: 46, fig. 4.8, No. 2.A.2, Period 1 & 2
14	لبه	نارنجی	دوغاب گلی	نارنجی	نارنجی	کالی	داغدار	چرخ‌ساز	کامل	استاندارد	ریز	ظرف پایه‌دار	GKC	Roosi-osmida, 2002: 136, No.132
15	لبه	نارنجی	دوغاب گلی	نارنجی	نارنجی	کالی	ندارد	چرخ‌ساز	کامل	ظریف	متوسط	خمیره	مفرغ	از نظر ریخت‌شناسی
28	پایه	نارنجی	دوغاب گلی	نخودی	نخودی	کالی	ندارد	چرخ‌ساز	کامل	ظریف	ریز	ظرف پایه‌دار	GKC (Togolok 21)	Hibert, 1994: 48, fig. 4. 10, No. 2.A.2

تصویر ۷: راست: سرمه‌دان؛ چپ: میله سرمه‌دان/ یافت شده از زمین‌های کشاورزی شمال محوطه باراز (قلی‌نژاد، ۱۳۹۵).
 Fig. 7: Right: Vessel of Kohl, Left: Rod of Vessel of Kohl (Gholinezhad, 2016).

تصویر ۸: وسایل آرایشی و اشیاء فلزی به دست آمده از محوطه گنور (Sarianidi, 2007).
 Fig. 8: Cosmetic and metal objects found in Gonur Depe (Sarianidi, 2007).

بحث و تحلیل

در سال‌های اخیر گسترش فعالیت‌ها و بررسی‌های باستان‌شناسی در جنوب خراسان باعث افزایش شناسایی استقرارها و محوطه‌های دوره‌های مختلف شده است؛ هرچند هنوز با نقطه مطلوب فاصله وجود دارد و نیاز است که بسیاری از حوزه‌های جنوب خراسان به صورت روش‌مند و البته تخصصی مورد بررسی قرار بگیرند. طی بررسی‌های صورت‌گرفته تاکنون تعداد فقط ۴ محوطه متعلق به فرهنگ خراسان بزرگ در جنوب خراسان شناسایی شده است^۸؛ هرچند اگر فارغ از مرزهای سیاسی فعلی گناباد را هم جزء این منطقه حساب نماییم، تعداد محوطه‌ها افزایش می‌یابد. این مسأله نشان از اهمیت این منطقه در اواخر هزاره سوم و اوایل هزاره دوم پیش‌ازمیلاد، دارد. نکته‌ای که در این بین قابل اهمیت است، این است که به نظر می‌رسد اغلب محوطه‌های این فرهنگ در این منطقه گورستان هستند و نه استقرار مسکونی؛ البته در مورد محوطه سرتخته باراز هنوز نمی‌توان با اطمینان نظر داد. با توجه به این‌که در مطالعات اولیه صورت‌گرفته آثاری از عصر مفرغ قدیم تا فرهنگ خراسان بزرگ به دست آمده، نیاز به کاوش‌های باستان‌شناختی دارد؛ در حالی‌که دیگر محوطه‌های این فرهنگ از قبیل بکندا، رزه و گوند باغستان، تک‌دوره^۹ بوده و از آن‌ها تنها آثار فرهنگ خراسان بزرگ به دست آمده است. همین مسأله بر اهمیت محوطه سرتخته باراز می‌افزاید و این احتمال را می‌دهد که شاید در اینجا با یک استقرار متعلق به فرهنگ خراسان بزرگ روبه‌رو باشیم. نکته دیگری که باز در این محوطه اهمیت دارد، نمونه سفال‌های به دست آمده از آن است؛ برخی از این سفال‌ها بسیار مشابه نمونه‌های مراحل انتهایی فرهنگ خراسان بزرگ است. مراحل مثل «بوستان» و «ملاعلی» که این مراحل اغلب نیمه اول هزاره دوم پیش‌ازمیلاد، را شامل می‌شود (Ionesov, 2002). بر همین اساس می‌توان این‌طور استنباط کرد که لایه‌های فرهنگ خراسان بزرگ در این محوطه متعلق به مراحل انتهایی این فرهنگ در نیمه اول هزاره دوم پیش‌ازمیلاد، است. با این‌که تاریخ شروع این فرهنگ مورد اختلاف پژوهشگران و باستان‌شناسان است، اما با نگاهی به گاهنگاری ارائه شده، می‌توان بازه زمانی بین ۲۵۰۰ تا ۲۳۰۰ پ.م. را برای شروع آن در نظر گرفت. بر این اساس، این فرهنگ در نیمه اول هزاره دوم پیش‌ازمیلاد (حدود ۱۷۰۰ پ.م.) و در مراحل انتهایی، در محوطه سرتخته باراز ظاهر می‌شود. این فرض می‌تواند برای سایر محوطه‌های فرهنگ خراسان بزرگ در جنوب خراسان نیز صادق باشد. همان‌طور که برخی نمونه سفال‌های محوطه بکندا در طبس نیز متعلق به مراحل انتهایی این فرهنگ است (عنانی و ایروانی قدیم، ۱۴۰۰: ۲۰۲)، بدین‌گونه که احتمالاً فرهنگ خراسان بزرگ، سده‌ها پس از شکل‌گیری به این منطقه گسترش پیدا می‌کند. با توجه به این‌که برخی از پژوهشگران دو دوره شکوفایی (۲۴۰۰ تا ۱۷۵۰ پ.م.) و فروپاشی و انحطاط تدریجی (۱۷۵۰ تا ۱۳۰۰ پ.م.) (Luneau, 2015: 303) برای این فرهنگ در نظر می‌گیرند، می‌توان این محوطه را نیز به اواخر دوران شکوفایی و البته شروع دوران افول این فرهنگ مرتبط دانست^{۱۰}.

علاوه بر این تعدادی آثار فلزی و مفرغی از قبیل خنجر و اشیائی که مشابه سرگز، سرمه‌دان و میله سرمه بودند، نیز از اطراف این محوطه کشف شده است. این اشیاء، که در دیگر محوطه‌های هم‌زمان در جنوب خراسان یافت نشده‌اند^{۱۱}، بر اهمیت محوطه سرتخته باراز می‌افزایند. برخی از این اشیاء بسیار مشابه نمونه‌هایی است که از قبرستان گنور در ترکمنستان به دست آمده‌اند (Sarianidi, 2007)؛ هرچند خنجر مفرغی نیز از این گورستان به دست آمده، اما از نظر شکلی و ظاهری خیلی شباهتی با نمونه به دست آمده از محوطه سرتخته باراز ندارند؛ البته همان‌طور که ذکر شد، این نکته را باید در نظر گرفت که با توجه به این‌که این محوطه در دوره‌های قبل نیز مسکون بوده، و البته با توجه به فعالیت‌های کشاورزی مورد آسیب و تخریب قرار گرفته، این اشیاء می‌تواند متعلق به دوران قدیمی‌تر باشد.

نتیجه‌گیری

یافته‌های جدید به دست آمده از محوطه‌ی سرتخته باراز در منطقه‌ی قاینات نشان از اهمیت این منطقه در اواخر عصر مفرغ دارد. همان‌طور که در این پژوهش به آن اشاره شد، این یافته‌ها متعلق به فرهنگ جدیدی هستند که در این منطقه ظاهر می‌شود. فرهنگ خراسان بزرگ در گستره‌ی وسیعی از آسیای مرکزی تا فلات ایران گسترش داشته است. در این بین جنوب خراسان به عنوان یک مسیر و گذرگاه ارتباطی عمل می‌کرده است. به گونه‌ای که شمال شرق و جنوب ترکمنستان را به جنوب شرق و مرکز فلات ایران پیوند می‌داده است. بر همین اساس بدیهی است که با بقایای این فرهنگ در این منطقه روبه‌رو باشیم؛ اما پرسش مهمی که در اینجا مطرح می‌شود این است که چرا عمده محوطه‌های به دست آمده در این منطقه گورستان هستند؟ هرچند پاسخ به این پرسش هدف پژوهش حاضر نیست، اما قبل از پاسخ به این پرسش باید توجه داشت که تمامی این محوطه‌ها مورد بررسی باستان‌شناختی قرار گرفته‌اند و هیچ‌کدام کاوش لایه‌نگاری نشده‌اند. محوطه‌هایی هم که کاوش شده‌اند، تنها مورد گمانه‌زنی و تعیین حریم قرار گرفته‌اند. منتها طی همین گمانه‌زنی‌ها، گورستان بودن برخی از این محوطه‌ها تقریباً مشخص شده است. در این بین با توجه به تفاوتی که محوطه‌ی سرتخته باراز با سایر محوطه‌های هم‌زمان دارد و شواهدی از دوره‌های قبل‌تر دارد، این احتمال را ایجاد می‌کند که شاید در اینجا با یک استقرار مواجه باشیم. بر همین اساس برای رسیدن به پاسخ مستدل، نیاز است که یک کاوش لایه‌نگاری در این محوطه صورت پذیرد تا بتوان به این پرسش و البته بسیاری از پرسش‌های مرتبط با این فرهنگ در جنوب خراسان پاسخ داد. نکته‌ی مهم دیگری که به آن اشاره شد و به عنوان یک فرض مطرح گردید، این است که استقرارهای جنوب خراسان احتمالاً متعلق به مراحل انتهایی (نیمه‌ی اول هزاره‌ی دوم پیش از میلاد) فرهنگ بلخی-مروی هستند؛ البته این فرض نیز نیاز به مطالعات بیشتر در کل منطقه‌ی شرقی ایران دارد. امید است که در آینده بتوان به ابهامات بیشتری پاسخ داد.

سپاسگزاری

در اینجا لازم است تا از پژوهشکده‌ی باستان‌شناسی، اداره کل میراث فرهنگی خراسان جنوبی و آقایان برآبادی، فرجامی و سرکار خانم زعفرانلو برای فراهم نمودن بستر پژوهش و نیز از حامد طهماسبی زاوه بابت مطالعه و ارائه پیشنهادهای سازنده تشکر نماییم.

درصد مشارکت نویسندگان

این مقاله در تعامل و مشارکت کامل و برابر هر دو نویسنده‌ی مذکور نگارش شده است. به گونه‌ای که یافته‌های حاصل از بررسی نویسنده‌ی دوم در اختیار نویسنده‌ی اول قرار گرفته و پس از آماده‌سازی با مشورت نویسنده‌ی دوم و نیز بازنویسی چندباره توسط دو نویسنده، متن مقاله آماده‌ی انتشار گردیده است.

تضاد منافع

نگارندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی، عدم وجود هرگونه تعارض منافی را اعلام می‌دارند.

پی‌نوشت

1. Great Khorasan Culture

۲. برای اطلاعات بیشتر به «فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح» رجوع شود.

3. Great Khorasan Culture (GKC)
4. Bactria- Margiana Archaeological Complex (BMAC)
۵. Razoo: لازم به ذکر است که نام اصلی روستای مجاور، که محوطه نام خود را از آن گرفته، رزو/ رضو است، ولی متأسفانه برخی به اشتباه رضویه (Razaviyeh) نوشته و تلفظ می‌کنند.
6. Sartakhteh Baraz
۷. البته باید به این نکته اشاره کرد که به طور کلی این گونه‌ها در اغلب مراحل فرهنگ بلخی- مروی نیز دیده می‌شوند، اما برخی آن‌ها را خاص مراحل انتهایی این فرهنگ می‌دانند.
۸. اخیراً تعداد ۴ محوطه دیگر (مجموعاً ۸ تا) در خراسان جنوبی به این فرهنگ منتسب شده (محمودی نسب و فرجامی، ۱۴۰۳: ۱۱۴-۹۶) که متأسفانه فاقد هرگونه شواهد فرهنگ خراسان بزرگ بوده و حتی برخی متعلق به دوره‌های نوسنگی و مس‌وسنگ هستند. مثلاً کله‌کوب با چندین فصل کاوش، تاکنون هیچ‌گونه شواهدی از فرهنگ خراسان بزرگ در آن به دست نیامده است (عنانی و همکاران، ۱۳۹۳). یا محوطه‌های جعفرآباد افین و خاک محمدرسول که فاقد هرگونه داده‌ای از فرهنگ مذکور هستند (عنانی، ۱۴۰۰).
۹. منظور از تک دوره، در دوران پیش از تاریخ است. برخی محوطه‌ها در دوره‌های بعدتر، مثلاً در دوران اسلامی، دارای استقرار بوده‌اند.
۱۰. این فرض نیاز به کاوش در این محوطه و یا سایر استقرارهای فرهنگ خراسان بزرگ در جنوب خراسان دارد.
۱۱. تنها از محوطه بکندای طبس یک سرپیکان مفرغی یافت گردید (عنانی و ایروانی قدیم، ۱۴۰۰: ۲۰۰).

کتابنامه

- باصفا، حسن؛ و رحمتی، مهدیه، (۱۳۹۱). «گزارش مقدماتی کاوش باستان‌شناختی در محوطه شهرک فیروزه نیشابور». مزدک‌نامه ۵، به‌کوشش: جمشید کیانفر و پروین استخری، ۵: ۶۲۳-۶۱۳.
- <https://www.mazdaknameh.ir/Publish/PublishID/ArticleId/323>
- حبیبی، سیدخلیل؛ و حصاری، مرتضی، (۱۳۹۹). «بررسی و مطالعه بقایای تمدن خراسان بزرگ در حوضه آبریز رودخانه کشف‌رود مشهد»، پژوهشنامه خراسان بزرگ، ۴۰: ۱۸-۱. <https://doi.org/10.22034/JGK.2020.137970>
- حیدری، رضا؛ و بابازاده، سامان، (۱۳۹۵). «محوطه چوپان بردسکن، نویافته‌هایی از فرهنگ بلخی- مروی». اولین کنگره استانی و چهارمین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران (خراسان رضوی)، به‌اهتمام: محمود طغریایی، مشهد: پشتیان. <https://www.academia.edu/35063399>
- دانا، محسن، (۱۳۹۹). «فرهنگ عصرمفرغ خراسان بزرگ، شکل‌گیری یک مفهوم: خراسان». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۱۴(۱۲): ۹۸-۷۵. <https://doi.org/10.30699/PJAS.4.12.75>
- سروش، محمدرضا؛ و یوسفی، صاحب، (۱۳۹۳). «محوطه رزه، شاهدی از استقرارهای هزاره سوم تا دوران تاریخی در خراسان جنوبی». دوازدهمین گردهم‌آیی سالانه باستان‌شناسی ایران، ویراستار: کوروش روستایی و مهران غلامی، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی: ۲۷۳-۲۷۱.
- شیخ، محمد، (۱۳۹۳). «بررسی سیستماتیک یاریم‌تپه درگز (بررسی استقرار پیش از تاریخی یاریم‌تپه درگز و تدوین گاهنگاری با استناد به یافته‌های سفالی)». پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه سیستان و بلوچستان، (منتشر نشده).
- صبوری، هادی؛ طلائی، حسن؛ و گاراژیان، عمران، (۱۳۹۳). «بررسی فرآیندهای پس از نهدت شدن: نمونه مورد مطالعه، تپه‌فریزی در دشت سبزوار». مطالعات باستان‌شناسی، ۶(۲): ۱۱۱-۹۱. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2015.54176>
- طهماسبی‌زاوه، حامد، (۱۳۹۸). «منشایی فرهنگ بلخی - مروی و گسترش آن در نیمه شرقی ایران». رساله دکتری در رشته باستان‌شناسی، دانشگاه هنر اصفهان، (منتشر نشده).
- عنانی، بهرام، (۱۳۹۵). «گزارش بررسی باستان‌شناسی بخش نیمبلوک شهرستان قاینات». بیرجند: مرکز اسناد اداره کل میراث فرهنگی خراسان جنوبی، (منتشر نشده).
- عنانی، بهرام، (۱۴۰۰). «تحلیل پراکنش استقرارهای جنوب خراسان (شرق مرکزی) از پارینه‌سنگی تا پایان مفرغ براساس مدل‌های استقراری با توجه به بررسی‌های باستان‌شناختی منطقه». رساله دکتری رشته باستان‌شناسی، دانشگاه هنر اصفهان، (منتشر نشده).

- عنانی، بهرام؛ و ایروانی قدیم، فرشید، (۱۴۰۰). «شواهدی از فرهنگ خراسان بزرگ (فرهنگ بلخی-مروی) در شرق کویر مرکزی، با استناد به محوطهٔ بکندا-طبس». مطالعات باستان‌شناسی، ۱۳ (۳): ۱۹۱-۲۱۳. DOI: 10.22059/jarcs.2020.302631.142875
- عنانی، بهرام؛ شیرازی، روح‌الله؛ و یوسفی، صاحب، (۱۳۹۳). «ارتباطات فرهنگی سرایان در هزاره‌های چهارم و سوم پیش‌ازمیلاد، نتایج کاوش در محوطهٔ کله‌کوب سرایان، خراسان جنوبی». پژوهشنامه خراسان بزرگ، ۵ (۱۷): ۵۹-۶۷. DOI: 20.1001.1.22516131.1393.4.17.4.0
- فرجامی، محمد، (۱۳۹۴). «نویافته‌های عصرمفرغ در خراسان جنوبی (مطالعه موردی: محوطهٔ گوند باغستان فردوس)». مجموعه مقالات دومین همایش باستان‌شناسی ایران، به‌اهتمام: حسن هاشمی‌زرچ‌آباد، بیرجند: نشر چهاردرخت.
- قلی‌نژاد، مستنصر، (۱۳۹۴). «گزارش بررسی باستان‌شناسی بخش مرکزی شهرستان قاینات». بیرجند: مرکز اسناد اداره کل میراث فرهنگی خراسان جنوبی، (منتشرنشده).
- قلی‌نژاد، مستنصر، (۱۳۹۵). «گزارش بررسی باستان‌شناسی بخش سده شهرستان قاینات». بیرجند: مرکز اسناد اداره کل میراث فرهنگی خراسان جنوبی، (منتشرنشده).
- محمودی‌نسب، علی‌اصغر؛ و فرجامی، محمد، (۱۴۰۳). «معرفی محوطه‌های مفرغ متأخر (BMAC) در خراسان جنوبی». مجلهٔ باستان‌شناخت (ویژه‌نامه خراسان)، ۸ (۱۲): ۹۶-۱۱۴.
- وحدتی، علی‌اکبر، (۱۳۹۴). «عصرمفرغ و آهن در خراسان (۳۰۰ تا ۵۰۰ پ.م.)». گذری بر باستان‌شناسی خراسان از یافته‌های باستان‌شناختی و نفیسی تاریخی فرهنگی خراسان، به‌کوشش: میثم لباف‌خانیکی، تهران: سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری: ۴۷-۳۷.
- وحدتی، علی‌اکبر؛ و بیشونه، رافائل، (۱۳۹۴). «فصل سوم کاوش‌های مشترک ایران و ایتالیا در تپه چلو جاجرم، خراسان شمالی». چهاردهمین گردهمایی سالانه باستان‌شناسی ایران، تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری: ۴۹-۴۳.
- وحدتی، علی‌اکبر؛ و فرانکفورت، هانری پال، (۱۳۸۹). «گزارش مقدماتی گمانه‌زنی در تپه‌دامغانی سبزواری». باستان‌شناسی و تاریخ، ۲۴ (۴۸): ۱۷-۳۶.
- Anani, B. & Irvani Gh, F., (2021). "Evidences of Great Khorasan Culture1 (BMAC) at the Eastern Part of Central Desert of Iran, Based on Findings from Bekanda (Archaeological Site) in Tabas". *Journal of Archaeological Studies*, 3 (13: 27): 191-213. DOI: 10.22059/JARCS.2020.302631.142875 [In Persian].
- Anani, B., (2016). "The unpublished reports of Archaeological Survey of Nimbolook county of Qaen". Cultural heritage, tourism and handicrafts of South Khorasan province. [In Persian].
- Anani, B., (2021). "Analysis of Prehistoric Settlements of South Khorasan (Central East) Via Settlement Models "based on Archaeological Surveys of The Region". PhD Thesis in Archaeology, Supervisor: Irvani Gh, F., Art University of Isfahan. [In Persian].
- Anani, B., Shirazi, R. & Yousefi, S., (2014). "Cultural interactions in Sarayan region of Third and Forth millenniums B.C; Excavation results of Kalleh Koub, Sarayan, South Khorasan". *Journal of Great Khorasan*, 5 (17): 59-67. DOR: 20.1001.1.22516131.1393.4.17.4.0 [In Persian].
- Basafa, H. & Rahmati, M., (2012). "Archaeological reports of Shahrak Firoozeh

in Neyshabour”. *Mazdaknameh*, By Kianfar, J & Estakhri, P., 5: 613-623. <https://www.mazdaknameh.ir/Publish/PublishID/ArticleId/323> [In Persian].

- Biscione, R. & Vahdati, A., (2011). “Excavations at Tepe Chalow, Northern Khorasan Iran”. *Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici*, 53: 236-241. DOI: [10.4000/books.momedititions.8086](https://doi.org/10.4000/books.momedititions.8086)

- Biscione, R. & Vahdati, A. A., (2020). “The BMAC Presence in Eastern Iran: State of Affairs in December 2018. Towards the Greater Khorasan Civilization?”. In: *The World of the Oxus Civilization*, B. Lyonnet & Dubova (eds.), New York: Routledge: 527-550.

- Cattani, M.; Cerasetti, B.; Salvatori, S. & Tosi, M., (2008). “The Murghab Delta in Central Asia 1990-2001: The GIS from Research Resource to a Reasoning Tool for the Study of Settlement Change in Long-Term Fluctuations”. In: Salvatori, S & Tosi, M (Eds.), *The Bronze Age and early Iron age in the Margiana lowlands: facts and methodological proposal for a redefinition of the research strategies. The Archaeological map of the Murghab Delta studies and reports*, II: 39-45, Oxford: Archaeopress.

- Dana, M., (2020), “The Bronze Age culture of Great Khorasan, The formation of a concept: Khorasan”. *Parseh Journal of Archaeological Studies*, 4 (12): 75-98. <https://doi.org/10.30699/PJAS.4.12.75> [In Persian].

- Farjami, M., (2015), “New Findings of Bronze age in South Khorasan (Case study: Gavand-e- Baghestan site in Ferdows)”. *2th national conference on Archaeology of Iran*, By Hashemi Zarjabad, H. Birjand: Chahar derakht. [In Persian].

- Francfort, H. P., (2007). “L’art de la Civilisation de l’Oxus à l’Âge du Bronze (2300-1700 av. J.-C. env.) ET SES relations avec les régions voisines”. In: *Sulla Via delle Oasi, Tesori dell’Oriente Antico*, G. Ligabue ET Rossi-Osmida. G (Dir.), Padoue, Il Punto Edizioni: 102-127.

- Francfort. H. P., (1994). *Fondations de Bactriane et de Margiane protohistoriques: Nuove fondazioni nel vicino oriente antico*. Realta e ideologia. A cura di: Mazzoni, S. Published in Pisa by Giardini: 269-297.

- Gholinezhad, M., (2015). “The unpublished reports of Archaeological survey of Central district of Qaen city”. Cultural Heritage of South Khorasan, Iran. [In Persian].

- Gholinezhad, M., (2016), “The unpublished reports of Archaeological survey of Sedeh district of Qaen city”. Cultural Heritage of South Khorasan, Iran. [In Persian].

- Habibi, S. Kh. & Hessari, M., (2020). “Investigation and study the cultural sites of the Great Khorasan civilization in the watershed of Kashafrud”. *Journal of Great Khorasan*, 40: 1-18. <https://doi.org/10.22034/JGK.2020.137970> [In Persian].

- Heidari, R. & Babazadeh, S., (2016). “The site of Choopan in Bardaskan; New findings of BMAC culture”. *The first provincial congress and the fourth congress of the history of architecture and urban planning of Iran (Khorasan Razavi)*. By Mahmoud Toghraei. Mashhad: Poshtiban publications. <https://www.academia.edu/35063399/> [In Persian].

- Hiebert, F. & Lamberg-Karlovsky, C. C., (1992). "Central Asia and the Indo-Iranian Borderlands". *IRAN*, XXX: 1-17. <https://doi.org/10.2307/4299865>
- Hiebert, F., (1994). *Origins of the Bronze Age Oasis Civilization in Central Asia*. Peabody Museum of Archaeology and Ethnology Harvard University, Cambridge.
- Ionesov, V., (2002). "The struggle between life and death in Proto-Bactrian culture: ritual and conflict". *Mellen studies in anthropology* 5.
- Kohl, P., (1984). "Central Asia: Palaeolithic Beginnings to the Iron Age (L'Asie Centrale des origines à l'Âge du Fer)". *Synthese*, 14, Paris (Ed) Recherché Sur les Civilizations.
- Lamberg-Karlovsky, C. C., (2013). "The Oxus Civilization". *Cupauam*, 39: 21-63. <https://doi.org/10.15366/cupauam2013.39.002>
- Luneau, E., (2015). "A New Assessment of the End of the Oxus Civilization (Southern Central Asia, CA.1750-1500/1400 BCE): Overview of the Transformations of the Society". *Broadening Horizons* 4, BAR Int. Series 2698: 303-308.
- Mahmoudi-nasab, A. A. & Farjami, M., (2024). "Introduction of Late Bronze Age (BMAC) Sites in Southern Khorasan". *Bastanshenakht* (Specil Issue on Khorasan), 8 (12): 96-114. [In Persian].
- Rossi-Osmida, G., (2002). "Margiana Gonur-depe necropolis, (10 years of excavation by igabue study and research centre)". *Consideration on the necropolis at Gonur depe*, In: Rossi-Osmida. Gabriele, II Punto Edizioni: 69-131.
- Saboori, H., Talaie, H. & Garazhian, O., (2014). "Investigation of post-deposition processes: Case Study; Ferizi site in Sabzevar plain". *Journal of Archaeological Studies (JARCS)*, 6 (2): 91-111. <https://doi.org/10.22059/jarcs.2015.54176> [In Persian].
- Salvatori, S., (2016). "Bactria-Margiana Archaeological complex: how terminology hides historical processes. Transactions of Margiana Archaeological Expedition". *To the memory of professor victor sarianidi*, Ed Dubova. Moscow, 6: 449-460.
- Sarianidi, V. I., (1977). "Ancient Horasan and Bactria". *Le Plateau Iranien et l'Asie Centrale des Origines à la Conquête Islamique*. Paris: 129-154.
- Sarianidi, V. I., (1990). *Drevnosti Strani Margush*. Ashkhabad
- Sarianidi, V. & Dubova, N., (2010). "Nouvelles sepultures sur le territoire de la "Necropole royale" de Gonur depe". *Arts Asiatiques*, 65: 5-26. <https://doi.org/10.3406/arasi.2010.1698>
- Sarianidi, V., (2007). *Necropolis of Gonur*. 23-27 Makriyanni Str, Athens 117 42.
- Sarianidi, V., (2008). "Margus, Mystery and Truth of the Great Culture". 341 (3): Prof, Illus. Sm. 4to, Boards, Parallel texts in Turkoman, Ashgabat: Türkmen döwlethabarlary.
- Shaikh, M., (2014). "Systematic survey of Yarim Tepe of Daregaz (Investigating the prehistoric settlement of Yarim Tepe of Daregaz and condification of chronology based on pottery findings)". Unpublished Master's thesis in Archaeology, University of Sistan & Baloochestan. [In Persian].
- Soroosh, M. & Yoosefi, S., (2014). "Razeh site; Evidence of the settlements of the

third millennium to the historical period in South Khorasan". *12th annual symposium of the Iranian archaeology*, Editors: Roostaie, K & Gholami, M. Tehran: ICAR, Pp: 271-273. [In Persian].

- Tahmasbi zaveh, H., (2019). "Origin of BMAC culture and its extension in the eastern half of Iran". Unpublished Ph.D thesis in Archaeology, Art University of Isfahan. [In Persian].

- Vahdati, A. A., (2015), "Bronze and Iron Ages in Khorasan (3000- 500 BC)". In: *A review on the archeology of Khorasan/ Selected from archaeological findings and historical-cultural treasures of Khorasan*, By Labbaf Khaniki, M. Tehran: Cultural Heritage Publications. [In Persian].

- Vahdati, A. A. & Francfort, H. P., (2010). "Preliminary report on excavation in Damghani site in Sabzevar". *Bastanshenasi va Tarikh*, 24 (48): 17-36. [In Persian].

- Vahdati, A. A., (2014). "A BMAC Grave from Bojnord. Northeastern Iran". *IRAN*, LII: 19-27. DOI: [10.1080/05786967.2014.11834735](https://doi.org/10.1080/05786967.2014.11834735)

- Vahdati, A. A.; Biscione, R.; La Farina, R.; Mashkour, M.; Tengberg, M.; Fathi, H. & Azadeh M. F., (2019). "Preliminary report on the first season of excavations Tepe Chalow. New GKC (BMAC) finds in the plain of Jajarm, NE Iran". *The Iranian Plateau During The Bronze Age/Development of urbanisation, production and trade*, Edited by Meyer. J.W, Vila. E, Mashkour. M, Casanova. M, Vallet. R, Lyon, Maison de l'Orient et de la Mediterranee- Jean Pouilloux, (Archaeologie(s); 1): 179-200. <https://doi.org/10.4000/books.momeditions.8086>

- WWW.Googleearth.com